

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՄԻՐԱԿԱՆ

ՎՐԵԺ ՄԿՐՏԶԻ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր

571 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀԱՅ-ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ

ԴԱՎԱՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

560-ական թվականներից սասանյան դուռը հույժ անհամդուրժող քաղաքականություն էր վարում իր գերակայությանը ենթակա քրիստոնյաների նկատմամբ: Ինչպես հավաստում է VI դարի ասորի մատենագիր Հովհան Եփեսացին, Խոսրով Անուշիրվան արքան «հրամայեց կրակի ատրուշաններ կառուցել ամբողջ Պարսկական Հայաստանում»¹: Արյաց արքան 564 թ. Հայաստանի մարզպան կարգեց պարսից Սուրենյան ազդեցիկ տոհմից Ծիհովր-Վշնասպին, որը խիստ ծանրացրեց հարկային բեռը և քայլեր ձեռնարկեց Հայաստանի ներքին ինքնավարության և Հայոց Եկեղեցու իրավունքները սահմանափակելու ուղղությամբ՝ ոտնատակ տալով դեռևս 484 թ. Նվարսակի պայմանագրով ամրագրված դրույթները: Հայաստանի և Հայ Առաքելական Եկեղեցու գլխին վերստին կախվեց հավատափոխության սպառնալիքը՝ անկախատեսելի հետևանքներով:

Ենթադրվում է, թե պարսիկ մարզպանը գործում էր հակառակ Խոսրով I Անուշիրվան թագավորի, որն իբր թե համդուրժող էր Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ²: Հայաստանի մարզպանը, սակայն, արքայի արձակած հրամանների անշեղ գործադրողն էր և Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ բռնարարքների էր դիմում նրա հրահանգներով: Նկատենք, որ Խոսրով Անուշիրվանի կամքով Սյունիքի հարկային դիվանը Դվին քաղաքից տեղափոխվեց Փայտակարան մահանգ՝ մտցվելով Ատրպատականի կազմի մեջ, որպեսզի «մի եւս կոչեսցի անուն Հայոց ի վերայ նոցա»³: Փաստորեն Սյունյաց և Արցախի եկեղեցիները դուրս եկան Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետ ունեցած մփրապետական միությունից: Սասանյան արքունիքն այդպիսով փորձում էր հակակշիռ ստեղծել ընդդեմ բյուզանդամետ հայ մախարարների և Հայոց Եկեղեցու:

Ենթադրվում է, որ Սյունիքի և Արցախի առանձնացման գործում վճռորոշ դեր է խաղացել Սյունյաց իշխանների և Մամիկոնյանների «դարավոր մրցակցությունը»,

¹ Ասորական աղբյուրներ, Ա, առաջաբան, թարգմանություն և ծան. Հ.Գ. Մելքոնյանի, Երևան, 1976, էջ 388:

² Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, Ա, Ս. Էջմիածին, 2001 թ., էջ 654:

³ Պատմություն Սեբեոսի, աշխ. Գ. Աբգարյանի, Երևան, 1979, էջ 67-68:

որի պատճառով պարսկամետ պլուներգիները, չհանդուրժելով Մամիկոնյանների քաղաքական դիրքորոշումը, հակվել են դրացի Պարսկաստանի կողմը, որպեսզի միանան Ատրպատականին և «ազատագրվեն Մամիկոնյանների ազդեցությունից»⁴: Սակայն Սյունիքի և Արցախի անջատվելը Հայաստանից սուկ երկու տների հակամարտության հետևանք չէր: Այն ուներ ավելի լայն հետևախորք և շոշափում էր այդ մահաճգների հոգևոր և եկեղեցական շահերը և առաջին հերթին արդյունք էր Սասանյանների ու մրանց արքայակների մերդրած ջանքերի, որոնք մպատակառոդված էին Հայաստանի և Հայոց եկեղեցու պառակտմանն ու թուլացմանը:

570-ական թթ. սկզբին սասանյան դուռն ամեն ջանք ի գործ դրեց, որպեսզի Աղվանից եկեղեցին մույնպես բաժանի Հայոց եկեղեցուց: Այդ պայմաններում պարարտ հող ստեղծվեց Աղվանքում մետոքականների քարոզչության համար: Վերջիններս, ինչպես հավաստում է Մովսես Կաղանկատվացին, Աղվանից աշխարհում մույնպես սերմանում էին «ամիծյալ Նեստորի և Քաղկեդոնի ժողովի չար որոմը»⁵: Հայոց Կաթողիկոս Հովհաննես Գաբելյանն ամհրաժեշտ համարեց հատուկ թուղթ ուղարկել իր հոգևոր իրավասությանը ենթակա Աղվանից եկեղեցու հայրերին՝ Աբաս Կաթողիկոսին և յոթ եպիսկոպոսների, զգուշացնելով Աղվանքում քարոզչական գործունեությունն ուժեղացրած մետոքականներից ու քաղկեդոնականներից:

Հայոց Հայրապետը մրանց կոչ էր անում հաստատ պահել Գրիգոր Լուսավորչից ավանդված հավատքը և արմատախիլ անել մետոքականների «մահաբեր վարդապետությունը»: Ընդամենը Հայոց Կաթողիկոսը, շեշտելով Հայ և Աղվանից եկեղեցիների դավանական միության փաստը, հիշեցրեց Աղվանքի հոգևոր հայրերին, որ «հարքն ձեր հաւատակից էին հարանց մերոց, եւ դուք՝ մեզ»⁶: Հովհաննես Գաբելյանը նկատի էր առնում այն հանգամանքը, որ բախտակից հարևանի հետ դավանական միության պահպանումը կայուն գրավական էր դառնալու Հայաստանի և Աղվանքի քաղաքական համադաշնության համար, ինչը հատկապես կարևորվում էր տվյալ պահին:

Հայաստանի և սասանյան դուռն միջև լարված հարաբերությունները վերանեցին հայերի զինված ընդդիմակայության, որն սկսվեց կրոնական հողի վրա: Սեբեոս պատմիչի վկայությամբ, հայերի ապստամբական շարժումն սկսվեց «ի ԽԱ (41) ամի թագաւորութեան Խոսրովա»⁷, այսինքն 571 թ.: Ասողիկը ապստամբու-

⁴ Տես Ն. Ակիմեան, Թուղթ Մակարայ Բ Երուսաղեմի Հայրապետի առ Վրթանես եպիսկոպոսապետ Սինեաց, Վիեննա, 1930, էջ 52-53: Հիշյալ թուղթն ուղղված է եղել ոչ թե Սյունյաց եպիսկոպոսին, այլ Հայոց Կաթողիկոս Վրթանեսին (333-341), Երուսաղեմի Մակար I Հայրապետի կողմից:

⁵ Մովսես Կաղանկատուացի, Պատմություն Աղուանից աշխարհի, աշխ. Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983, II, էջ 122-123:

⁶ Նույն տեղում, էջ 123, 125, Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 81-82:

⁷ Սեբեոս, Ը, էջ 67:

յան սկիզբ է համարում Հուստինոս II կայսրի գահակալության յոթերորդ տարին⁸, որը նույնպես ընկնում է 571 թ.: VIII դ. սկզբի քաղկեդոնական հայ հեղինակը (Դիեգեսիս) հայերի ապստամբության սկիզբ է համարում Խոսրով Անուշիրվանի գահակալության 40-րդ տարին⁹:

Հովհան Եփեսացու վկայությամբ, Հայոց Կաթողիկոս Հովհաննես Գաբելյանը փորձեց մարզպանին ետ պահել Հայաստանում ատրուշաններ կառուցելու դիտավորությունից՝ ասելով, որ հայերը, իբրև քրիստոնյաներ, հավատի խնդրում չեն ենթարկվում արյաց արքային: Սակայն մարզպանը մնաց անդդովելի: Այնժամ կաթողիկոսը ժողովրդին իրազեկեց մարզպանի դիտավորությունների մասին, որից հետո «Քրիստոսի հավատի մախանձախնդրությունից տարված, բոլորը՝ մոտ տասը հազար մարդ, մեկ մարդու նման, հավաքվեցին, զինվեցին ու ճակատամարտի պատրաստվեցին Քրիստոսի համար ապրելու կամ մեռնելու հաստատ որոշումով...»¹⁰:

Կաթողիկոսը և նրա մերձավորները մի վերջին փորձ ևս արեցին մոլեկրոն մարզպանի եկեղեցադավ ձեռնարկումները կասեցնելու հույսով՝ ասելով. «Մինչև որ մեզանից վերջինը չմահանա, ոչ մի հեթանոսական տաճար չի կառուցվելու մեր երկրում»: Սակայն «մարզպանն, ինչպես հրամայված էր իրեն, պատրաստվեց (ատրուշանի) կառուցման: Նա առարկում էր ու ասում մարդկանց. «Նայեք, դուք ապստամբվում եք արքայից արքայի հրամանի դեմ»¹¹:

Ապստամբության համար ազդանշան ծառայեց Վարդան Մամիկոնյանի («Կարմիր Վարդանի») կողմից Հայաստանի պարսիկ մարզպանի ապամոլությունը: Ըստ Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Վարդանն «սպանման գմարզպանն Սուրեն ի Դվին քաղաքի, եւ ինքը հանդերձ այլօք մախարաօքն գնայ ի ծառայութիւն Յուզաց»¹²: Նույն է հավաստված նաև Դիեգեսիսում¹³ և Վարդան Արևելցու մոտ¹⁴:

571 թ. հայերի հարուցած ապստամբությունը հանգեցրեց հայ-բյուզանդական ուզմա-քաղաքական դաշինքի, որի համար, իբրև պարտադիր պայման, բյուզանդական կողմն առաջ քաշեց հայ և բյուզանդական Եկեղեցիների դավանական միության խնդիրը: Հուստինոս II կայսրը և Հովհան Աբուխատիկոս Պատրիարքը ջանացին օգտագործել հարմարադեպ պահը՝ հայերին քաղկեդոնականության գիրկը ձգելու համար: Մինչդեռ հայերը հետամուտ էին բոլորովին այլ նպատակների: Կայսրության հետ կնքվելիք դաշինքը նրանց կարծիքով հարկ է, որ դառնար սա-

⁸ Ստեփաննո Տաօնցի (Ասողիկ), Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, II, Բ, էջ 84:

⁹ G. Garitte, La Narratio de rebus Armeniac ("Corpus Scriptorum Orientalium", vol. 132 (t. 4), Louvain, 1952, p. 37).

¹⁰ Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 389:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 63-64:

¹³ La Narratio de rebus Armeniac, p. 37.

¹⁴ Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, Վենետիկ, 1862, էջ 61:

սանյան խավարակոտ տիրապետությունից և նրա հարուցած կրոնական հալածանքներից ձերբազերծվելու հաստատուն երաշխիք: Ստեփաննոս Տարոնեցիին գրում է, որ Վարդան Մամիկոնյանը Կոստանդնուպոլսում հաղորդվում է Հուստինոս կայսեր հետ, որը Վարդանի պատվին Ս. Սուփիա տաճարի Ավագ դուռը կոչում է «Դուռն Հայոց»¹⁵: Դիեգեսիսի հավաստմամբ, «Վարդանին ու նրա հետևորդներին հրավիրեցին Սուրբ Սուփիայի մի դուռը, որը մինչև այժմ անվանվում է Հայոց դուռ»¹⁶:

Ապստամբության սկզբում Կոստանդնուպոլիս Վարդան Մամիկոնյանի փախըստյան մասին մատենագիրների հաղորդումները ճշգրտման կարիք ունեն: Ապստամբության դրոշ պարզած Վարդանը մեծ փութությունով Հայաստանից հեռանալով հարկ է, որ գլխատեր շարժումը: Իրադարձություններին ավելի ժամանակամերձ Սեբեոս պատմագիրը հաղորդում է, որ մարզպանին ապամելուց հետո Վարդանը մնացել է Հայաստանում և կազմակերպել ժողովրդական ընդվզումը Սասանյան պետության դեմ, պարտության է մատնել իր դեմ նետած պարսից զորքերին, իսկ կայսրության մայրաքաղաք է մեկնել ավելի ուշ¹⁷:

571 թ. Հայաստանում բռնկված ժողովրդական շարժման կրոնական ազդակները վճռորոշ նշանակություն ունեին և հետզհետե վերաճեցին քաղաքական հույսերի, որոնք խարսխվում էին հավատակից հզորագոր հարևանի զորակցության մերձակարի վրա: Անշուշտ կողմերից յուրաքանչյուրն այդ դաշինքում ուներ իր նպատակները՝ թելադրված քաղաքական շահերով և դրանց հետ լծորդվող դավաճանական ուղեգծով: Ընդ որում վերջինս հույժ կարևոր կոլան էր ուսման-քաղաքական դաշինքն ամրակայացնելու գործում: Երկու քրիստոնյա երկրների համադաշն ուղեգծին էականորեն խոչընդոտում էր նրանց միջև զգված դավաճանական անջրպետը, որը կյանքի էր կոչվել Բյուզանդիայի կայսերականացված Եկեղեցու հայրերի մեղքով: Հատկանշելի է, որ Կոստանդնուպոլսի Պատրիարք Հովհանն Արքեպիսկոպոսը հայերի ապստամբության տարում՝ 571 թ. մարտի 22-ին մույմիսկ փակել տվեց մայրաքաղաքի բոլոր միաբնակ եկեղեցիները¹⁸:

Հայոց Կաթողիկոս Հովհաննես Գաբելյանը մույմիսկ ապստամբության հաղթանակն ապահովելու հնարավոր հետանկարը լծորդում էր կայսրության զինական օժանդակության հետ և որոշակի ջանքեր ներդրեց այն իրականացնելու համար: Նա գործում քայլերի դիմեց Հայ և Բյուզանդական Եկեղեցիների միջև դավաճանական տարաձայնությունները հարթելու և կայսրության ու ապստամբ հայ մախարարների միջև ուսման-քաղաքական դաշինք կոչելու համար: Սկզբնաղբյուրների ընձեռած տեղեկություններից երևում է, որ Հուստինոս II կայսրը առաջին հերթին բանակցություններ է վարել Վարդան Մամիկոնյանի և նրան ընկերակցող հայ մա-

¹⁵ Ստեփաննոս Տարոնեցի, II, Բ, էջ 85:

¹⁶ La Narratio de rebus Armeniae, p. 37.

¹⁷ Սեբեոս, էջ 68:

¹⁸ Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 344:

խարարների հետ՝ մրանց առաջադրելով դավանական միությունն իբրև դաշինքի կանխապայման:

Կայսրը գիտեր, որ Հայոց Եկեղեցու հայրերը դյուրությամբ չեն համաձայնվի դավանական միությանը: Ուստի վարդանին և մախարարներին հասկացրեց, որ զորակցելու է մրանց՝ ընդդեմ Պարսկաստանի¹⁹, ինչին բնականաբար չպետք է առարկեին ապստամբության դրոշ պարգաժ հայ մախարարները: Կայսրն առաջ քաշեց մահ դավանական միության խնդիրը: Սակայն ինչպես վկայված է Դիեգեսիսում, վարդան Մամիկոնյանը և մրա հետ Բյուզանդիա մեկնած հայ մախարարները հրաժարվել են հույների հետ հաղորդվելուց այն պատճառաբանությամբ, որ Հայոց վարդապետները մման հրահանգ չէին տվել իրենց: Ուստի կայսրը վարդանին հորդորում է հրավիրել հայ եպիսկոպոսներին ու վարդապետներին և քննել դավանական միության խնդիրը²⁰: Այս վկայությունների լույսի տակ պարզ է դառնում, որ վարդանը կայսեր մոտ է մեկնել միայն ռազմա-քաղաքական դաշինք կնքելու մտադրությամբ՝ առանց դավանական միությունը մկատի առնելու: Բայց կայսրը մրան հարկադրել է քայլեր ձեռնարկել այդ ուղղությամբ:

Ելնելով Հայաստանում իր իսկ կողմից հարուցված ապստամբության շահերից, վարդանը կայսրության մայրաքաղաք հրավիրեց Կաթողիկոս Հովհաննես Գաբելյանին և բարձրաստիճան ուրիշ եկեղեցականների, որոնց մասնակցությամբ կայսրը ժողով գումարեց՝ հայ-բյուզանդական դաշինքի և դավանական միության խընդիրները քննարկելու համար²¹: Ժողովում Հովհաննես Գաբելյանը թերևս մախարարների հորդորով հարկադրված էր, հանում հայ-բյուզանդական զինադաշինքի, ընդունել կայսրի ու Պատրիարքի կողմից առաջադրված դավանական միության պահանջը և հաղորդվել Պատրիարքի հետ՝ «առանց ստուգելու ու անհանգստանալու Քաղկեդոնի ժողովի կապակցությամբ», - գրում է ասորի մատենագիրը²²:

Ժողովին մասնակցած հայ հոգևորականների ու մախարարների մի մասը հայրենիք վերադառնալուց հետո հրաժարվեց դավանական միությունից: Սակայն Աղվանից Աբաս Կաթողիկոսը և Սյունյաց Վրթանես եպիսկոպոսը հետևեցին Հայոց Կաթողիկոսի ուղեգծին և, ըստ երևույթին, ընդունեցին դավանական միության առաջարկը²³: Հովհաննես Կաթողիկոսը միությունը համարում էր Հայաստանին Բյուզանդիայի կողմից զորակցություն ցուցաբերելու երաշխիք: Նա հույս էր ականկալում, որ այդ դաշինքով հնարավոր կդառնա հավատակից Բյուզանդիայի զորությունը հակադրել զրադաշտական Պարսկաստանին և այդպիսով վերջինիս հարկադրել փոխելու իր քաղաքականությունը Հայաստանի ու Հայոց Եկեղեցու մկատմամբ:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 391:

²⁰ La Narratio de rebus Armeniac, p. 37.

²¹ Նույն տեղում:

²² Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 391-392:

²³ La Narratio de rebus Armeniac, p. 37-38.

Հայոց դյուրաբեկ Հայրապետն ստիպված եղավ հայրենավանդ դավանական հավատամքը դնել երկրի ռազմա-քաղաքական շահերի զոհանդամին՝ անտես առնելով եկեղեցական, հոգևոր ավանդույթն ու շահախնդրությունները: Ստեղծված իրավիճակում մա համոզված էր, որ միայն այդ գնով է հնարավոր ձեռք բերել հզորագոր Այուզանդիայի զորակցությունը: Փաստորեն ռազմա-քաղաքական դաշինքում վճռորոշ էր դառնում դավանական միության խնդիրը և կաթողիկոսի դիրքորոշումը: Անշուշտ, տվյալ պահին միությունը հույժ կարևոր նշանակություն էր ձեռք բերում ապստամբությանը ակեղծված Հայաստանի և նրա Եկեղեցու հետագա նպատակների համար: Սակայն միության այդ փորձը բնավ չներգործեց հայ ժողովրդի դավանական ինքնորոշման վրա, քանի որ այն հող չգտավ Հայաստանում, իսկ շատ չանցած՝ մերժվեց Հայոց Եկեղեցու կողմից:

Քաղկեդոնական հեղինակները փորձում են այլ լույսի տակ ներկայացնել հիշյալ ժողովի արդյունքները: Փոտ Պատրիարքը, անշուշտ հենվելով մահ Դիեգեսիսի վկայությունների վրա, հայոց Ջաքարիա Կաթողիկոսին հղած թղթում գրում է, որ Կոստանդնուպոլսի այդ ժողովում հայերը գրավոր կերպով ընդունել են Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները²⁴: Նույնի հետևողությամբ IX դ. Վրաց մատենագիր Արսեն Սափարացին գրում է, որ հիշյալ ժողովից հետո բովանդակ Հայաստանն ընդունել է քաղկեդոնական դավանությունը²⁵:

Իրապես, ինչպես տեսանք, Կոստանդնուպոլսի այդ ժողովում առաջադրված դավանական միությունը հայերի համար ուներ զուտ քաղաքական շարժառիթներ: Այդ հանգամանքը լավ էին ըմբռնում մահ կայսրն ու Պատրիարքը, որոնք ժողովին մասնակցող հայ նախարարներին ու եկեղեցականներին կանգնեցրին ճակատագրական երկնտրամքի առջև: Հույների հետ հաղորդվելուց հրաժարվելն ինքնին թշնամանք էր հարուցում Այուզանդիայի դեմ, որի հետ զինակցություն ձեռք բերելու հույսով էին հայերը ժամանել այնտեղ:

Տվյալ պահին դավանական միությունից հրաժարվելը կնշանակեր կոլ գնալ սասանյան բռնապետությանը և ապստամբ Հայաստանն ու Հայոց Եկեղեցին ձգել արհավիրքից փորձությունների գիրկը: Անշուշտ, կայսրը ևս ուներ իր քաղաքական հաշիվները: Նա կամենում էր հայ-բյուզանդական դավանական միությամբ²⁶ Արևելքի քրիստոնյաներին զգել իր ազդեցության տակ և նրանց հակադրել Պարսից պետությանը: Այդ նպատակադրման հետնախորքի վրա ակնհայտ է դառնում «ամ-

²⁴ Տե՛ս Православный Палестинский сборник, т. XI, вып. I, С. Петербург, 1892, с. 182.

²⁵ Տե՛ս Լ. Մելիքեթ-Բեկ. Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Ա, Երևան, 1934, էջ 41-42:

²⁶ Այս մասին ուշագրավ վկայություններ են պարունակում ասորի և բյուզանդական մատենագիրների երկերը (տե՛ս Հովհան Եփեսացի, Եկեղեցական պատմություն (Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 430-431): Տե՛ս մահ Մենանդրոսի մոտ ("Византийские историки", пер. С. Дестунис, С. Петербург, 1860, с. 404).

քողջ հայկական հողերի ազատագրման համար» հայ ապստամբների գլխական աջակցություն ցույց տալու կայսեր խոստումը²⁷:

Կայսրությանը հայերի ուղղած օգնակոչը դարձավ բովանդակ Հայաստանին տիրանալու համար Բյուզանդիայի ձեռնարկած ռազմարշավների սկզբնափուլը: Այն թերևս նպաստեց նաև հայերի ու վրացիների ապստամբական ուժերի միաբանությանը: Վրացիները հետևեցին հայերին՝ ապստամբության դրոշ պարզելով Սասանյան պետության դեմ²⁸: Ամշուշտ, հայ-վրացական դաշինքին էականորեն նպաստեց երկու երկրների Եկեղեցիների դավանակցությունը:

Հայ-բյուզանդական դաշինքով զորացած հայերի դեմ պարսից զորքերը ծավալում հարձակումներ ձեռնարկեցին: Հայոց ապստամբությունը ճնշելու նպատակով պարսիկ զորապետ Գողոն Միհրանը (Վահրամ Չուբինը) ստվարաթիվ զորքով, բազմաթիվ մարտական փղերով, հոների և ուրիշ ցեղերի զորակցությամբ ներխուժեց Հայաստան՝ արյաց արքայից հրաման ունենալով ավերել Հայոց աշխարհը, սրածել նրա բնակիչներին: Սեբեոսը հաղորդում է, որ Սյունյաց իշխանը դաշնակցում էր պարսիկներին՝ պատերազմելով հայ ապստամբների դեմ²⁹: Դա, ամշուշտ, պարտադրված դաշինք էր:

Վահրամ Չուբինը, պարտություն կրելով վրաց ապստամբներից, վերադարձավ Հայաստան³⁰, հավաքաբար Սյունիք, քանի որ վերջինս, ինչպես տեսանք, 571 թ. միացվել էր Ատրպատականին, ինչը մուսուլման պատճառ կարող էր դառնալ պարսիկների հետ Սյունյաց իշխանի դաշինքին: Հարկադրական այդ դաշինքը սակայն չփոխեց Սյունիքի դավանական կողմնորոշումը: Նրա Եկեղեցին պահպանեց միաբնյա հավատքը: Հետագայում Հայոց Կաթողիկոս Աբրահամ Աղբաթանեցու ընտրությանը (607 թ.) մասնակցեց նաև Սյունյաց Քրիստափոր եպիսկոպոսը, որը Հայաստանի մյուս հոգևորականների հետ մզովեց մեստորականությունը և «ժողովմ Բաղկեդոնի, եւ զպիղծ տումարն Լեւոնի»³¹:

576 թ. բյուզանդական բանակները գրավեցին գրեթե ամբողջ Հայաստանը³²: Թեև հայերը, հավատարիմ մնալով կայսրության հետ կնքված դաշինքին, լայնորեն զորակցում էին նրան, այդուհանդերձ բյուզանդական զորայինները դաժան վերաբերմունք էին ցուցաբերում հայ բնակչության նկատմամբ³³: Դա, ամշուշտ, ուներ իր դրդապատճառները: Հայ ժողովուրդը դեմ էր հայ-բյուզանդական դավանական միությանը, որը մերժեց նաև հայ հոգևորականության գերակշիռ մասը: Երբ վերջինս տեղեկացավ հույների հետ Հայոց Կաթողիկոսի և նրան ձայնակցողների հա-

²⁷ Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 391:

²⁸ Տե՛ս Մենանդրոսի մոտ ("Византийские историки", с. 426).

²⁹ Սեբեոս, Թ, էջ 70:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Գիրք թղթոց, էջ 151-152:

³² Սեբեոս, Ը, էջ 68, Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 425-430:

³³ Նույն տեղում, էջ 430, Ստեփանոս Տարոնեցի, II, Բ, էջ 85:

միջև մղվող պատերազմը շարունակվեց վեց տարի, այսինքն մինչև 577 թ.³⁷, երբ պարսկական զորքերին հաջողվեց վերագրավել Հայաստանը³⁸, որտեղ հասկանալի պատճառներով ստեղծվեց քաղաքական մոր կացություն: Այդ պայմաններում հայերը վերակողմնորոշվեցին դեպի Սասանյանները, որով առժամայես փոխվեց վերջիններիս վերաբերմունքը հայերի հանդեպ, և մարեց մրանց միջև եղած մախկին հակամարտությունը:

Հայաստանի համար աղետալի հետևանքներ ունեցան բյուզանդա-պարսկական զինաբախումները: Հայ ժողովրդի կրած անլուր զրկանքների, տառապանքների ու զոհերի պատճառով ժամանակի ամենալուսավոր հոգևորական Վրթանես Քերթոդի կողմից բյուզանդացի Սորմենես զորապետին հղված պատասխան թղթում շեշտվում էր այդ պատերազմների ընթացքում հայերի կրած տառապանքների, թափառակեցիկ վիճակի, մրանց տված մեծաթիվ զոհերի մասին:

Թղթի հեղինակը, թերևս դիվանագիտական նկատառումներով, պատերազմի պատճառ է համարում «Նեոին հյուրընկալողն ու առաջնորդողը ... որը մի ազգի ապստամբության պատճառ դարձավ»³⁹: Բայց հեղինակը չի մշտում, թե «Նեոին առաջնորդող» տակ ում նկատի ունի: Ենթադրվում է, որ Վրթանեսն ակնարկում է ապստամբության առաջնորդ Վարդան Մամիկոնյանին⁴⁰: Վրթանես Քերթոդը մշտված թղթում շոշափում է դավանաբանական խնդիրներ՝ պաշտպանելով Հայ Առաքելական Եկեղեցին քաղկեդոնականությունից: Այդպիսի մղումով մա հարկ է, որ դատապարտեր հայ-բյուզանդական դավանական միությանը համաձայնություն տված Հովհաննես Կաթողիկոս Գաբելյանին, որը, ինչպես մշտել ենք, վճռորոշ դեր խաղաց դաշինքի կայացման գործում:

Հայոց 571-572 թթ. ապստամբությունը թեև չընդգրկեց ժողովրդի լայն խավերին, սակայն ցույց տվեց օտար բռնատիրության դեմ պայքարելու հայերի վճռականությունը և սասանյան արքունիքին հարկադրեց փոխել իր վերաբերմունքը Հայաստանի և Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ: Այդ պայքարում կրոնական գործոնը հարկավ ունեցավ վճռական մշանակություն՝ ձեռք բերելով բացորոշ քաղաքական երանգավորում:

³⁷ Michel le Syrien, Chronique, II, p. 304.

³⁸ Ասորական աղբյուրներ, Ա, էջ 431:

³⁹ Գիրք թղթոց, էջ 93:

⁴⁰ Ղ. Ալիշան, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 407: